

שואה של אחרים

כמעט מאה שנה לאחר שמיליון וחצי ארמנים נרצחו בידי התורכים, טבח העם הארמני מוסיף להעסיק את העולם. מדינות רבות, בהן ארצות הברית, צרפת ושווייץ, הכירו בטבח הזה, ואילו בישראל עדיין מתכחשים לו

כתב: יותם יעקבסון

ב

חודש אוקטובר בשנה שעברה עמדה מול משרד החוץ בירושלים אישה קשישה, כבת תשעים, ובידה שלט: "אני ניצולה". לא את מחנות הריכוז באירופה שרדה המפגינה; היא שרדה כתינוקת את הטבח שנערך בארמנים על אדמת מזרח אסיה הקטנה וצפון סוריה. ההפגנה הקטנה שבה השתתפה הקשישה התארגנה בשל החלטת ארצות הברית להכיר בטבח שאירע לפני יותר מתשעים שנה והגיננו המהיר מצד ישראל שבא בעקבות ההחלטה. בני העם הארמני מיהרו להניף את דגלי ארמניה מול משרד החוץ ונשאו כרזות גדולות שמהן נשמעה צעקתם. ישראלים בודדים השתתפו בהפגנה, ואנשים שחלפו במקרה במקום תהו מן הסתם לפשר הדגלים המוזרים.

היכן נמצאת האמת בפרשה הסבוכה של טבח העם הארמני? האם מדובר בשואה, או שמא טבח עם (ג'נוסייד) הוא דבר אחר? ומדוע עמדותיה של ישראל בעניין כה עיקשות והיא מסרבת בתוקף להכיר באסון?

מאיגרא רמא לבירא עמיקתא

במשך רוב התקופה העות'מאנית זכו הארמנים לתנאים מועדפים בזכות הכישורים הרבים שהפגינו בתפקידים מנהליים, במדע, בבנקאות ובאדריכלות. למעשה, הם נקראו "מילטי סדיקה" (militi sadika), העם המכובד ביותר. היחס אל הארמנים התחיל להשתנות בעקבות התחזקות הלאומיות בסוף המאה ה-19. אותם תהליכים שקרו באירופה במסגרת אביב העמים השפיעו רבות גם על התורכים, הארמנים והכורדים. כל העמים במרחב החלו לפעול למען עצמאותם. פרנץ ורפל, מחבר "ארבעים הימים של מוסא דאג", שם את הדברים האלה בפי התורכי: "אתה אומר שהממשלה אשמה בעוול עקוב מדם זה. אך אין זו הממ-

למעלה: צעדת מחאה בירושלים בשנת 2005, במלאת 90 שנה לטבח העם הארמני
צילום: AP

אנדרטת הזיכרון בעיר הבירה ירוואן. קורות הבטון המשופעות סוגרות על אש תמיד
צילום: אייק ארוטיניאן

המוזיאון לזכר הטבח בירוואן הוקם בשנת 1991, לאחר שארמניה זכתה בעצמאות
צילום: יותם יעקבסון

ולחימוש הדרגתי של המיעוטים האתניים במרחב. לארמנים הבטיחה אוטונומיה דתית. הארמנים סייעו בפעולות ריגול נגד התורכים בעבור הרוסים, וכן תקפו כפרים כדי לפנותם מיושביהם התורכים בידיעה שעם פירוק האימפריה העות'מאנית, בעקבות המגמות הלאומיות הגואות באירופה, יוגדרו אזורים שונים לפי הרוב החי בהם.

נשחקו שיני מחרון

עם פרוץ המלחמה תקפו כוחות ארמנים חמו-

שלה שלנו, אלא שלכם... לא אנו, העוסמנים, אלא אירופה ועבדי אירופה אשמים בגורלו של העם... ולארמנים נעשה דין צדק, שהרי הם שביקשו להחזיר לארץ את הכופרים הנפשעים האלה", והכוונה היא לרוסים הפרבוסלבים.

בימי של הסולטאן עבד אל חמיד השני נהגה רעיון הטוראן - איחוד העמים התורכיים כולם, מהבוספורוס ועד מערב סין, תחת שלטון עות'מאני. והנה עצם גדולה היתה נעוצה בגרון התוכנית: הארמנים רצו מדינה ותבעו אותה במפגיע לאור זכות

שיירות המגורשים מנו בעיקר נשים, זקנים וילדים. לטענת התורכים, השיירות זכו להגנה ולמזון. הארמנים טוענים כי לא זו בלבד שהופקרו, אלא שהם הורעבו ונטבחו בידי חיילים תורכים

שים מהעורף את העות'מאנים שלחמו בחזית הרור-סית. בתגובה החליטו התורכים לחסל את ההנהגה הארמנית באיסטנבול. ב-24 באפריל 1915 נערך גל מעצרים גדול של אנשי רוח ומנהיגי קהילות ארמנים, ובעקבותיו - הוצאה המונית להורג. בהמשך הוחלט לפנות את האוכלוסייה הארמנית מאזור החזית דרומה, אל עבר המדבר הסורי. וכן הוחלט להרוג את החיילים הארמנים הלא חמושים ששירתו בפלוגות העבודה של הצבא העות'מאני. אמנם ההחלטה על ביצוע הטבח לא התקבלה מטעמים אידיאולוגיים, ואפשר לומר שגורמים ארמנים בהחלט העמידו איום על התורכים, אבל קשה להתעלם מהפקודות הברורות שניתנו, מהציבור החף מפשע שעליו הן חלו, ומההיקף הרחב של ביצוען.

היסטורית קדומה. הסולטאן הסית את הכורדים, ששאפו אף הם להקמת מדינה משלהם, לפגוע בארמנים. היעדר ההגנה מצד השלטון ועול המסים הכבד שחויבו בו הארמנים גרר התקוממות, וזו דוכאה ביד קשה. מעריכים כי בשנים 1894-1896 נהרגו בין מאה למאתיים אלף ארמנים בידי הצבא העות'מאני ובידי כנופיות כורדיות. מאות כפרים, כנסיות ומנזרים הוחרבו עד היסוד. במאמץ לזכות בהכרה בינלאומית השתלטו מורדים ארמנים על בנק עות'מאן באיסטנבול. בתגובה טבח המון תורכי ב-50 אלף ארמנים.

העיונות התעצם במהלך מלחמת העולם הראשונה. עוד קודם לכן חתרה רוסיה להגיע לשליטה על נמלים בים התיכון ולפיכך עשתה לחיזוק

→ הפטריארך הארמני
בירושלים מניח זר ביום
הזיכרון לטבח העם
צילום: AP

התהלכתי על האדמה הקדושה והמקודשת בדרך העולה ירושלימה ואשאל את עצמי אם חיים אנו לעת הזאת בשנת 1915 או בימי טיטוס או נבוכדנצר. ואני היהודי שכחתי כי יהודי אנכי (והרי קשה מאוד לשכוח זכות יתר זאת) וגם שאלתי עצמי אם רשאי אני לבכות על שבר בת עמי בלבד ואם לא הזיל ירמיהו דמעות דם גם על הארמנים?".

של מי הטבח הזה?

במשך רוב שנות השלטון הסובייטי בארמניה היה אסור לדבר על הטבח. הסיבה לכך היתה בעיקרה פוליטית, והיתה נעוצה במערכת היחסים שנקמה בין רוסיה לתורכיה מאז מהפכת את' אתורף וקביעת הגבול המשותף. בשנת 1965, במלאות חמישים לתחילתם של מעשי ההרג המתוכננים, ניערה התקוממות עצומה שבה דרשו הארמנים שיכירו בטבח ושההיסטוריה תילמד. מדהים לגלות עד כמה הנושא יוקד גם היום בנפשות הדור הצעיר, משני עברי הגבול.

בעקבות ההתקוממות של שנת 1965 הוקמה אנדרטת הזיכרון בירוואן (Yerevan), בירת ארמניה. האנדרטה כוללת היכל הבנוי משתים עשרה קורות בטון משופעות הסוגרות סביב, ובמרכזן אש תמיד בוערת. בסמוך ניצב עמוד מחודד המורכב משני חלקים המסמלים את ארמניה המזרחית, הקטנה, השואפת להתאחד עם

משהגיעו הפקודות להתפנות, נאלצו הארמנים לעזוב בתוך שבוע, לעתים בתוך לילה אחד. לא פעם הם גורשו בעיצומו של החורף הקשה. כיוון שלא יכלו לקחת עמם את מיטלטליהם, מכרו הארמנים את רכושם תמורת ממון וזהב. רוב הגברים גויסו קודם לכן לשורות הצבא, ולכן השיירות מנו בעיקר נשים, זקנים וילדים. לטענת התורכים, השיירות זכו להגנה ולמזון. הארמנים טוענים כי לא זו בלבד שהופקרו, אלא שהשיירות הורעבו ונטבחו בידי חיילים תורכים וכנופיות כורדיות. על האסון שפקד את הארמנים אפשר ללמוד מהעזוץ שחשה שרה אהרנסון ממחנת ניל"י שפעלה בארץ נגד התורכים, כאשר עשתה דרכה מארץ ישראל לאיסטנבול וחזתה בשיירות האינסופיות של המגורשים. "כיצד זה יתכן?", זעקה.

הארמנים ששרדו את קשיי המסע והגיעו לסוריה רוכזו במחנות, ושם מתו רובם מקור ומרעב. כך המשיכו הדברים עד שלהי שנת 1918. התורכים השתמשו בשיטות הרג שונות: העמסה על ספינות והטבעה בים, ירי, שרפה, לעתים גם גז. איתן בלקינד, איש ניל"י שהסתגל לצבא התורכי, סיפר שהיה עד ראייה לשרפתם של אלפי ארמנים. על עדות זו נוספות רבות אחרות. בין העדויות המצמררות, בייחוד בהקשרן ההיסטורי המאוחר, ראוי להזכיר כמה קטעים שכתב אבשלום פיינברג, גם הוא איש מחנת ניל"י, לחבר: "אנכי כבר נשחקו שיני מחרון. מיהו הבא בתור? כי הנה

→ הפגנה בירושלים
באוקטובר 2007, בעקבות
גינוי החלטת ארצות הברית
להכיר בטבח הארמני
צילום: יותם יעקבסון

בגן ציבורי במרכז ירוואן ניצבת אנדרטה צנועה לזכר השואה היהודית: לוח אבן ועליו כתובת בארמנית ובעברית, "להיות או לשכוח". היחס לאסונות הלאומיים אינו הדדי

העיקרית, כך נראה, קשורה בפחד של העולם המערבי בכלל, ושל ישראל בפרט, מפני הקצנה הולכת וגוברת בקרב העולם המוסלמי ומאימי הטרור הנלווים אליה. תורכיה היא מדינה מוסלמית עם דמוקרטיה חילונית, חברה בנאט"ו ומהווה חיץ חשוב בין אירופה ובין המדינות התומכות במובהק בטרור. במערב חוששים שאם ידחקו בתורכיה יתר על המידה, יתחזק בה היסוד הפונדמנטלי. על כך אפשר להוסיף את הקשרים הכלכליים ההדוקים בין ישראל לתורכיה.

אולם לשיקולים כאלה ואחרים אין הצדקה רבה כשבאים לבחון כיצד ייתכן שאומה שבניה גדלים על מורשת המקדשת את זיכרון השואה היהודית – "לזכור כדי לא לשכוח" – יכולה להפנות ראש כאשר מדובר באסון שאירע לאחרים. האומנם הכרה בטבח העם הארמני עשויה להפחית מזוועת השואה שלנו, כפי שיש הטוענים? מי שטוען שאין כל קשר בין טבח העם הארמני ובין השואה היהודית, כדאי שיהרהר במשפט מתוך נאום שנשא היטלר בשנת 1939 לפני קציני הוורמאכט. כשנשאל אם ייתכן שהעולם יאפשר את תוכנית ההשמדה של העם היהודי, ענה בפשטות: "מי זוכר את טבח העם הארמני?". ©

ארמניה הגדולה, הנמצאת ברובה מעבר לגבול ובה גם הר ארט הקדוש. על הקיר הנמתח לאורך שביל הגישה חקוקים שמות הערים שבהן נערך הטבח. המוזיאון הסמוך, שהוקם רק לאחר שארמניה זכתה לעצמאות בשנת 1991, בנוי אבני טוף אפורות, והאור חודר לתוכו בעד חרכים דמויי צלב.

אנדרטה ומוזיאון להנצחת טבח העם הארמני נמצאים גם מעבר לגבול, באיידיר (İğdir) שבמזרח תורכיה. כשביקרתי במוזיאון הזה משך את מבטי לוח שעליו הופיע גזיר עיתון. בתמונה, מעיתון אנגלי משנת 1915, נראו גברים שוכבים בצפיפות ורובים בידיהם. מעליה התנוססה הכותרת "ארמנים יורים בתורכים". אלא שמתחת לתמונה היה אפשר לקרוא את הכיתוב המקורי, באנגלית: Armenian soldiers defending themselves ("חיילים ארמנים מגנים על עצמם"). בביקורי הבא במוזיאון גיליתי שהלוח הוסר, ולאחר חיפושים מצאתי אותו מוטל מאובק מעל ארון נידח. נראה שבלהטם להסיר מעצמם כל אשם, שוכחים התורכים לעתים לדקדק בפרטים.

לשכוח אסונות של אחרים

בגן ציבורי במרכז ירוואן ניצבת אנדרטה צנועה לזכר השואה היהודית: לוח אבן ועליו כתובת דו־לשונית, בארמנית ובעברית, "להיות או לשכוח". היחס לאסונות הלאומיים אינו הדדי. בשנת 2005 השתתף ח"כ יוסי שריד בטקסי יום הזיכרון שנערכו בארמניה, ואף נשא שם דברים. עם שובו, מיהרה המדינה להתנער מהביקור וטענה כי הדברים שהשמיע הם דעותיו הפרטיות. מה גורם למדינה שהוקמה על אודיה העשנים של יהדות אירופה להתנגד בצורה כה נחרצת להכרה בטבח העם הארמני? הסיבה

יותם יעקבסון – כותב, מצלם, מדריך טיולים בישראל ולאורך נתיבי הסחר הקדומים באסיה, וגם בארמניה

